

HELMUT HEISSENBÜTTEL

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΓΝΩΣΗ

Ἄν θέλαμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ λογοτεχνία καὶ στὶς ἐπιστῆμες, θάπρεπε πρῶτα νὰ δείξουμε τὰ ὅρια, μέσα στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ, κατὰ κάποιον ἐννόητο τρόπο, μιὰ τέτοια σχέση.

Τοῦτο σημαίνει πρῶτα ἀπ' ὅλα: ἡ ἐρώτηση δὲν μπορεῖ νὰ τεθεῖ κατ' ἀρχὴν, ἀλλὰ μόνο ἀναφορικὰ μὲ μιὰ ὀρισμένη σχέση. Ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐμφανίζονται μόνο ἱστορικὰ σὰν κάτι συγκρίσιμο. Ἱστορικὰ ἐμφανίζονται σὰν κάτι συγκρίσιμο ἐκεῖ ὅπου αὐτές, σύμφωνα μὲ τὴ δική τους τάση, θεωροῦνται σὰν αὐτόνομοι τομεῖς. Αὐτὸ δὲν συμβαίνει ἐκεῖ, ὅπου μιὰ θεολογικὴ διδασκαλία ἀναλαμβάνει τὴν ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ἐπίσης οὔτε ἐκεῖ, ὅπου πολιτικὲς σκοπιμότητες ἢ ιδεολογίες ἐμποδίζουν τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἐλεύθερη ἐξέλιξη τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐρώτηση πρέπει νὰ τεθεῖ μέσα σὲ μιὰ ἐποχὴ τοῦ δυτικοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὶς πρῶτες προσπάθειες τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τοὺς δεσμούς τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου, καὶ φτάνει μέχρι σήμερα. Ἡ ἐρώτηση μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ σὲ μιὰ ἐρώτηση γιὰ τὴ συγκρισιμότητα ὀρισμένων

Ιστορικῶν καταστάσεων και ὀρισμένων ιστορικῶν ἐξελίξεων σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ.

Γιὰ νὰ ἀποχτήσουμε μιὰ βάση, πάνω στὴν ὁποία θὰ μπορέσουμε νὰ στηρίξουμε μιὰ προσπάθεια γιὰ διαφοροποιημένες ἀπαντήσεις, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε μερικούς σταθμούς αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. Ἐπιστήμη μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια εἶναι κυρίως οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες. Ποῦ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ χρονικὰ ἡ ἀρχὴ τους, ἂν ἤδη στὸν 13ο αἰῶνα μὲ τὸν Roger Bacon, ἢ καλύτερα σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο μὲ τὰ ὀνόματα τῶν Francis Bacon, Galileo Galilei, Robert Boyle, ἢ Christian Huygens, δηλαδή ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ μετὰ, δὲν εἶναι τόσο σπουδαῖο ὅσο ἡ διαπίστωση, πὼς αὐτὲς οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀπόχτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους σὰν ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες ἔξω ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου καὶ σὲ σύγκρουση μ' αὐτή. Αὐτὴ τὴν ἀνεξαρτησίαν τὴν ἀπόχτησαν μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς μεθόδου ποὺ τοὺς ἔδωσε ἀποδεικτικὴ ἰσχὺ ἀπέναντι στὴ θεολογικὴ διδασκαλία. Οἱ ἐπιστῆμες ἀντίταξαν στὴ θεολογικὴ ἀποκάλυψη τὴν ἀποδεικτικὴ ἰσχὺ τοῦ πειράματος καὶ τοῦ μαθηματικοῦ τύπου, δηλ. ἀπέναντι στὸ ἀδιαμφισβήτητο τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας, πρότειναν τὸ ἀδιαμφισβήτητο ποὺ μποροῦσε νὰ ἐλέγχεται μέσα στὸ πεδίο τῆς ἐρευνᾶς τους. Αὐτὴ ἡ διαδικασία δὲν ἔγινε ξαφνικά, ἀλλὰ μέσα σὲ μεγάλη χρονικὴ διάρκεια. Σ' ὅλην αὐτὴν τὴ χρονικὴ περίοδο, καὶ μάλιστα σχεδὸν μέχρι σήμερα, δὲν ἔλειψαν οἱ προσπάθειες γιὰ μιὰ συμφωνία ἀνάμεσα στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὴ θεολογία. Οἱ ἐπιστῆμες ὅμως ἔχουν ἀμφισβητήσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὰ πρωτεῖα στὴ θεολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Μαζὶ μὲ τὴν ἐπιστήμη ἀποχωρίστηκε ἀπὸ μιὰ θεολογικὰ ἐξαρτημένη φιλοσοφία μιὰ νέα φιλοσοφία. Οἱ φιλόσοφοι ὅμως, τουλάχιστο μέχρι τὴν ἀνοιχτὴ διακήρυξη τοῦ ἀθεϊσμοῦ τὸν 18ο αἰῶνα, δὲν ἦταν ἐχθροὶ τῆς ἐκκλησίας. Μᾶλλον μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, πὼς μερικὰ στοιχεῖα τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου κατάληξαν σὲ ἓνα σύστημα ἔννοιῶν. Σὲ ἓνα σύστημα ἔννοιῶν ὅμως, ποὺ εἶχε τὴν τάση νὰ παίρνει τὸ ὑλικό του περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐρευνα

παρά από τή θεολογική παράδοση. Αυτό είναι σημαντικό για τὸ λόγο, ὅτι οἱ ἐπιστῆμες μέχρι τὸ πρῶτο τρίτο τοῦ 19ου αἰώνα ἐξαρτιόνταν ἀκόμη ἀπὸ καθολικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἡ ἐμπιστοσύνη στὴ δυνατότητα μιᾶς ἐννοιολογικῆς παράστασης τοῦ κόσμου ἔμεινε τουλάχιστο μέχρι τὸν Hegel ἀκλόνητη. Ἀρχικὰ μὲ τὸν ὕλισμὸ καὶ τὸ θετικισμὸ τοῦ 19ου αἰώνα ἡ πεποίθηση στὴν π α ρ α σ τ α τ ι κ ὄ τ η τ α τοῦ κόσμου μετατράπηκε σὲ ἀπαίτηση γιὰ ἀ π λ ῆ κ α τ α γ ρ α φ ῆ. Μ' αὐτὸν τὸν περιορισμὸ οἱ ἀρχές τῆς φυσικῆς ἐπιστῆμης ἀποχωρίζονται γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸ δεσμὸ μὲ μιὰ καθολικὴ φιλοσοφία. Ἀπ' αὐτὸ δημιουργήθηκαν ἀντίθετα ρεύματα, τὰ ὁποῖα προσπάθησαν νὰ δώσουν φιλοσοφικὴ ἔκφραση ὄχι στὴ λογικὴ ἀμφιβολία, ἀλλὰ στὴ ριζικὴ ἀμφισβήτηση ἀπέναντι στὴ ζωὴ, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ὀνόματα ὅπως τοῦ Kierkegaard, τοῦ Schopenhauer καὶ τοῦ Nietzsche. Στὴ φάση αὐτὴ ἡ ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ὄ τ η τ α σ ἄ ν ἀ ρ χ ῆ ἀπόχτησε κατὰ κάποια ἄποψη τὴ μεγαλύτερη ἰσχύ της. Οἱ φορεῖς τοῦ ἀντίθετου ρεύματος, κυρίως ὁ Kierkegaard καὶ ὁ Nietzsche, βαρύνονταν ἀπὸ τὸ ψεγάδι τῆς ἀνεύθυνης λογοτεχνικότητας.

Ἀπὸ τότε ποὺ μὲ τὸν Hegel ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἀκραία ἀφαίρεση τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος ἡ σκέψη (Wetgeist) ἡ σκέψη πῶς ὁ θεὸς θὰ μπορούσε νὰ ἔχει πεθάνει, μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ φιλοσοφία πέφτει σὲ μιὰ κάποια ἐννοιολογικὴ τύφλωση. Αὐτὴ ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμά της μετὰ τὸν Nietzsche στὴ λεγόμενη φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἄρχισαν μιὰ νέα συμβίωση μὲ τὰ μαθηματικά, μὲ μαθηματικά, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους ἄνοιξαν καὶ ἀνακάλυψαν σ' αὐτὴ τὴ συμβίωση νέους τομεῖς. Ἡ φιλοσοφία ἔγινε γιὰ πρώτη φορά μιὰ εἰδικὴ ἐπιστῆμη τοῦ τρόπου τῆς λογικῆς ἔκφρασης καὶ τοῦ συμπεράσματος. Ἡ ἐννοιολογικὴ σκέψη συνδέθηκε νόμιμα μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ νέες ἐπιστῆμες. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ φιλοσοφία περιορίστηκε σὲ ὀρισμένους τομεῖς τῆς ἔρευνας, ποὺ δημιουργήθηκαν μέσα σ' αὐτὸν τὸν περιορισμὸ, ὅπως ἡ κοινωνιολογία, οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ψυχα-

νάλυσης, ή ανθρωπολογία και ή έθνολογία. Έδω ανήκει επίσης και ό μαρξισμός, καθώς και ή φαινομενολογία. Όνόματα σαν του Gottlob Frege, C. S. Peirce, Karl Marx, E. Husserl, Sigmund Freud και Emile Durkheim μπορούν να αναφερθούν αντιπροσωπευτικά σ' αυτή την εξέλιξη.

Μπορούμε να ποῦμε πῶς ή νέα κατάσταση, που υπήρξε άποφασιστική για τή συνέχιση στον 20ό αιώνα, χαρακτηρίζεται από τὸ ὅτι ή καθαρή φιλοσοφία διασπᾶται σέ έκλεκτικισμό και κοσμοθεωρία, ένῶ ή έπιστήμη διακλαδίζεται σέ δύο διαφορετικούς τομείς. Οί φυσικές έπιστήμες γίνονται ὄλο και πιό πολὺ μαθηματικές έπιστήμες (οί κλασικές περιγραφικές φυσικές έπιστήμες γίνονται πειραματικές). Οί νέες έπιστήμες (έπιστήμες του ανθρώπου) συνεχίζουν τήν κληρονομιά τής φιλοσοφίας. Η εξέλιξη τής άλληλοσυσχέτισης τῶν έπιστημῶν και ή εξέλιξη τῶν καθολικῶν έπιστημῶν, ὅπως δείχνεται με τήν κυβερνητική, με τή θεωρία τῶν πληροφοριῶν, με μιὰ νέα γλωσσολογία ή με τήν έρευνα τῶν συστημάτων, βρίσκεται ακόμη στις αρχές της. Όλοι οί τομείς τής έπιστήμης έχουν στον 20ό αιώνα ένα κοινό : τήν σέ ανήκουστο βαθμό αναπτυγμένη δυνατότητα εφαρμογής πάνω στην καθημερινή ζωή του ανθρώπου. Οί άποφασιστικές και οί με τή μεγαλύτερη επίδραση ανακαλύψεις τής τεχνικής προέρχονται από τον τομέα τής νέας φυσικοεπιστημονικής φάσης. Οί έπιστήμες του ανθρώπου εφαρμόζουν συντομογραφίες τής καταγραφής και τής ὀργάνωσης. Τὸ αντικείμενο τής έρευνάς τους υπόκειται ταυτόχρονα στη διαρκή ρυθμιστική τάση που επιβάλλεται από τὰ άποτελέσματα τής έρευνάς τους.

Σύμφωνα μ' αυτή τή γενική περιγραφή τὰ κύρια σημεία μιᾶς αυτόνομης εξέλιξης τῶν έπιστημῶν βρίσκονται σέ μιὰ κλασική φυσικοεπιστημονική φάση, που φτάνει ὡς τὸν Hegel, σέ μιὰ ὕλιστική — θετικιστική μεσοβαθμίδα και στη νέα διαίρεση σέ μαθηματικές φυσικές έπιστήμες και φιλοσοφοῦσες έπιστήμες του ανθρώπου. Αὐτὲς οί φάσεις δὲν είναι μεταξύ τους καθαρά διαχωρισμέ-

νες, αλλά τέμνονται και συνενώνονται από πολύ παλιά μέχρι σήμερα. Έναν τέτοιο διαχωρισμό φάσεων τον περιέγραψα, επειδή έτσι μπορεί να ανακεφαλαιωθεί εύκολότερα ή ιστορικά εξαρτημένη σχέση ανάμεσα στη λογοτεχνία και στις επιστήμες.

Προτού γίνει αυτό, πρέπει να λεχθεί, τουλάχιστο κατά προσέγγιση, σε ποιό σημείο της χρονικής περιόδου βρίσκεται ή λογοτεχνία, όταν οι επιστήμες γίνονται ανεξάρτητες.

Η λογοτεχνία του μεσαίωνα προσανατολίζεται στην άποψη της χριστιανικής-θεολογικής έρμηνείας του κόσμου (άκομη και εκεί, που εισβάλλουν αίρετικά χαρακτηριστικά, ό θ ε ο λ ο γ ι κ ά ό ρ ι σ μ έ ν ο ς χαρακτήρας της λογοτεχνίας δεν αλλάζει). Είναι στατική, επίμονη, διακοσμητική (με τη βοήθεια ενός προσαρμοσμένου αρχαίου τυπολογικού μηχανισμού), και, μέσα σε έναν όροθετημένο χώρο παραστάσεων, έλεύθερη στις κινήσεις της. Μια σχεδόν άτέλειωτη μεταβλητότητα των επεισοδίων γίνεται δυνατή με το ότι ο χώρος της εξέλιξής τους καθορίζεται και όριοθετείται μέσα σε μια δοσμένη εκ των πρότέρων έρμηνεία του κόσμου. Με τη βοήθεια αυτού του κριτήριου μπορούμε αρχικά να διακρίνουμε ένα ιστορικό όριο. Το επεισοδιακό είναι στη φύση του τυπολογικό και άλληγορικό. Η τυπολογία και ή άλληγορία χαλαρώνονται σιγά-σιγά παίρνοντας μια προσωπική-ψυχολογική απόχρωση (όπως ήδη στον Boccaccio και Ariosto). Σ' αυτόν το μεταχρωματισμό περιορίζεται αναδρομικά ή έλεύθερη μεταβλητότητα: τα επεισόδια του έπους καθώς και οι παραλλαγές της ποίησης δέχονται έναν περιοριστικό, αναγωγικό προσανατολισμό σε σημεία αναφοράς, τα όποια μπαίνουν αρχικά μέσα στο λογοτεχνικό τους κόσμο.

Η αποδέσμευση της λογοτεχνίας από την προοπτική της δοσμένης από τα πριν θεολογικής έρμηνείας του κόσμου έχει σαν κριτήριο τη ριζική άλλαγή των επιλεκτικών αρχών της. Ένω για τον κλειστό χώρο της θεολογικής έρμηνείας του κόσμου ή παράδοση και το κανονικό των τύπων επέτρεπαν την έντελώς έλεύθερη και άνεμπό-

διστη για τή φαντασία μεταβλητότητα, τώρα πρέπει κάθε νέα λογοτεχνική έπινοήση να αυτοδικαιολογείται. Αυτό όμως μπορεί να τὸ κάνει μόνο με τὸ να ἀναφέρεται σ' ἐκεῖνο, ποὺ εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ προσιτὸ στοὺς έπινοητὲς καὶ στοὺς καταναλωτὲς, ἄ ν ε ξ ἄ ρ τ η τ α ἀπὸ τὴν προκαθοριστικὴ διδασκαλία, δηλ. σ τ ἦ ν ἔ μ π ε ι ρ ῖ α. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Folengo, Tasso καὶ Rabelais, καὶ καθαρότερα ἀκόμη στὸ ἔργο τῶν ἑλισαβετιανῶν δραματικῶν συγγραφέων, κυρίως τοῦ Marlow καὶ τοῦ Shakespeare, ἢ στὴ διήγηση τοῦ Cervantes, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὴ νέα ποίηση, ἡ λογοτεχνία ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῶν προτύπων. Αὐτὰ δὲν ἔξαφανίζονται βέβαια, ἀλλὰ συνεχίζουν σχεδὸν μέχρι σήμερα μιὰ ἐπίμονη ἐπιβίωση, ποὺ ὑποβαστάζεται ἀπὸ δῆθεν προοδευτικὲς ἀναπολήσεις. Αὐτὸ ποὺ τὰ πρότυπα προφασίστηκαν σὰ γνωστὸ καὶ θεοθέλητο, ὑπόκειται τώρα στὴν περιέργεια τῆς λογοτεχνικῆς φαντασίας. Οἱ θεματικὲς ἐπινοήσεις ἀποσκοποῦν, στὴν ἀρχὴ μόνο με μικρὴ παρέκκλιση, μετὰ με ὄλο καὶ αὐξανόμενη ριζικότητα, να περιγράψουν, να ποῦν, σχεδὸν να ἀποκαλύψουν πῶς ἔχουν π ρ α γ μ α τ ι κ ἄ τ ὴ ρ α τὰ πράγματα. Π ρ α γ μ α τ ι κ ἄ σύμφωνα με τὸ μέτρο τῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία προσπαθεῖ (ἢ τουλάχιστον τείνει) χωρὶς προϋποθέσεις να κυριαρχήσει στὴν πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Τὸ ἴδιο ἰσχύει ἐπίσης καὶ για τὰ εἶδη τῆς λογοτεχνίας. Αὐτὰ δὲν πρέπει να θεωροῦνται πιά σὰν ἄ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ἔ ς παραλλαγές, ἀλλὰ χρειάζονται, ἂν θέλουν να ἐπιζήσουν, τὴ διαρκῶς ἐπιχειρούμενη ἔρμηνεία σ' ἓνα νέο ἐπίπεδο ἐμπειρίας. Ἡ νέα αὐτὴ τάση φαίνεται καθαρότερα σὲ τέτοια λογοτεχνικὰ ἢ παραλογοτεχνικὰ εἶδη, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τους δὲν μποροῦν να καταταγοῦν στοὺς κανόνες τῆς ἀρχαίας ποίησης : π. χ. στὸ μυθιστόρημα ἢ στὸ δοκίμιο. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη μποροῦν μόνο να ἀναπτυχθοῦν ἀπὸ τὴ στιγμή, ποὺ ἡ λογοτεχνία δὲ βασίζεται πιά σὲ δοσμένα ἀπὸ τὰ πρὶν πρότυπα, ἀλλὰ στὴν ἔ μ π ε ι ρ ῖ α. Εἶναι χαρακτηριστικό, πῶς ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ εἶδη, τὸ δοκίμιο (ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Bacon καὶ Montaigne), ταλαντεύεται ἀνάμεσα στοὺς τομεῖς μιᾶς μισοφανταστικῆς καὶ μιᾶς περισσότερο διδακτικῆς λογοτεχνίας, ἀνάμεσα στὸν το-

μέα τῆς λογοτεχνίας γενικά, καὶ σ' αὐτὸν τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀπλῶς πληροφοριακῆς ἐπιφυλλιδιογραφίας. Ἐπίσης γιὰ τὴ νεότερη σύγχρονη φάση τῆς ἐξέλιξης εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι τὸ μυθιστόρημα καὶ τὸ δοκίμιο παρουσιάζουν μιὰ τάση νὰ συγχέονται μεταξύ τους.

Μποροῦμε ἐπίσης νὰ ποῦμε, πῶς ἡ λογοτεχνία, ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε (περίπου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ μετὰ) νὰ ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὶς θέσεις τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου, ἀνάπτυξε ἀπὸ μόνη της μιὰ κάποια γνωσιολογικὴ λειτουργία. Ἐνῶ γράφονται μυθιστορήματα καὶ ποιήματα καὶ παίζονται δράματα, ἡ ἐπιλογή μέσα ἀπὸ τὴν κατανοητὴ καὶ ἄτακτη πραγματικότητα πρόσφερε κάτι, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πῶς ἔριξε φῶς σ' αὐτὸν τὸν ἄτακτο τομέα τῆς ἐμπειρίας. Ἡ φαντασία τῶν συγγραφέων δὲν ἦταν προσανατολισμένη στὴν ἀτέρμονη μεταβλητότητα τῶν ὑπαρχόντων προτύπων, ἀλλὰ σὲ μιὰ εὐλογη στερῆση τῆς ἐπινόησής τους πάνω σ' αὐτό, ποὺ ἐντελῶς γενικά ἦταν κατανοητό. Καθοριστικὸς γιὰ τὴ συνέχιση τῆς λογοτεχνίας πέρα ἀπὸ τὸ ὄριο ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πῶς βιάδισε ἐλεύθερα, δὲν ἦταν κάποιος σχεδὸν-μυθικὸς τομέας ποὺ ὑπῆρχε πίσω ἀπὸ τὴν πραγματικὴ κατανόηση, ὁ κόσμος τῶν συμβόλων, τὸ βασίλειο τῆς ποίησης (ἢ ὁποιαδήποτε σκοταδιστικὴ τάση ποὺ παρουσιάστηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξέλιξης ἀπὸ τοὺς νοσταλγοὺς τῆς θεολογικῆς καθολικότητας), ἀλλὰ ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στὸ γλωσσικὸ-λογοτεχνικὸ προϊόν ἐπιλογῆς καὶ στὸ ἐπίπεδο ἐκείνου, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε ἐντελῶς γενικά διαφώτιση.

Ἡ γνωσιολογικὴ καὶ διαφωτιστικὴ λειτουργία τῆς λογοτεχνίας δὲν ἐξαρτᾶται καθόλου (ἢ μόνο ἔμμεσα) ἀπὸ τὴν ἐννοιολογικὴ λειτουργία τῆς φιλοσοφίας ἢ ἀπὸ τοὺς τύπους τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ στηρίζεται στὴν παραστατικὴ, περιγραφικὴ, γλωσσικὰ συγκεκριμενοποιητικὴ καὶ γλωσσικὰ τυποποιητικὴ φαντασία. Οἱ συγγραφεῖς

δοκιμάζουν με τή φαντασία τους αυτό που είναι σέ θέση νά διαφωτίσει τήν κατάσταση του ανθρώπου. Ένω αυτή ή πράξη στηρίζεται στη συμφωνία μ' έναν άλλο έμπειρικό τομέα, έξαρτάται ταυτόχρονα από τήν ιστορική κατάσταση, μέσα στην όποια διαμορφώνεται αυτή ή έμπειρία, και μάλιστα όριστικά. Αυτό σημαίνει όμως, πώς ή λογοτεχνία δέν μπορεί νά σταματήσει σ' αυτό που έχει ήδη διαφωτίσει. Υπόκειται σέ μιá έσωτερική ανάγκη νά προχωρήσει παραπέρα. Από τó ξεπέραςμα του όριου που περιγράψαμε ή λογοτεχνία υπόκειται σέ μιá πρόοδο, που συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Αυτή ή πρόοδος αναφέρεται κυρίως στη διαφώτιση του ανθρώπινου έμπειρικού τομέα έξω από κάθε διδασκτικό προκαθορισμό. Αυτό σημαίνει ότι οί θεαματικές και τυπικές λύσεις, που είναι ένδεικτικές μιáς όρισμένης κατάστασης, πρέπει συνεχώς νά ξεπερνιούνται. Η λύση που βρέθηκε μιá φορά, μένει άμέσως μετά μόνο έμμεση, επίκαιρη μόνο ιστορικά. Μιá νέα κατάσταση άπαιτεί τήν επίσης νέα ενεργοποίηση τής φανταστικής επινόησης τών θεμάτων και τών τυπικών τους αντίστοιχών. Αυτή ή πρόοδος δέ σημαίνει έδω γραμμική πορεία προς ένα σκοπό που τελικά θά φτάσουμε. Η κίνηση αυτής τής διαφώτισης γίνεται με ώθήσεις και άμφιταλαντεύσεις. Με τή συνέχιση τής ιστορικής εξέλιξης διερευνά ένα φαινομενολογικό τομέα, μέσα στον όποιο οί προκαθορισμοί τής θεωρίας και τής φιλοσοφίας αντικαθίστανται όλο και πιό πολύ από συγκεκριμένα στοιχεία, παραδείγματα, και πρότυπα τής λογοτεχνικής φαντασίας, από τά όποια δέν πηγαίνει κανένα χαμένο· επίσης κανένα δέν μπορεί, προβαλλόμενο σέ ένα άχρονο πεδίο, νά χάσει τήν ιστορική του έξαρτηση και νά συγκεντρωθεί σέ έναν ιδανικό κανόνα. Έδω δείχεται ή τύχη και τó κριτήριο τής λογοτεχνίας, ή όποια, στην τελευταία φάση του δυτικοχριστιανικού πολιτισμού, άποχωρίστηκε από τήν προοπτική τής θεολογικής έρμηνείας του κόσμου. Η άνησυχία της είναι τó τίμημα που πλήρωσε γι' αυτόν τόν άποχωρισμό. Τó κέρδος της είναι ή έκλεκτική διεύρυνση τής ανθρώπινης έμπειρίας, στην πιό γενική άκρεια και ριζική έννοια.

Στό ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀλλάζει μ' αὐτό, δέν μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε. Αὐτό πού μεταβάλλεται εἶναι ἡ ἐναλλαγή τῶν ὄρων, στοὺς ὁποίους αὐτὸς ὑπάγεται ὅσο περισσότερο προχωρεῖ στὸν χωρὶς Θεὸ χῶρο καὶ στὴν ἐξήγηση αὐτῶν τῶν ὄρων. Ἐρμηνεῖα καὶ ὄροι δέν μποροῦν νὰ διαχωριστοῦν. Στὴν ἀμοιβαία ἀδιαχώριστη μεταξύ τους σχέση δημιουργοῦν, θὰ λέγαμε, τὴ μηχανὴ τῆς κίνησης. Ὁ σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ προβληθεῖ ἡ κίνηση, ἀναβάλλεται διαρκῶς μὲ αὐτήν, μετατίθεται, μεθερμηνεύεται. Αὐτὸν τὸν χαραχτήρα τῆς ἀδιάκοπης διατύπωσης ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅπου μὲ κάθε ξεχωριστὸ ἀποτέλεσμα ἢ ἄποψη τῶν μελλοντικῶν δυνατοτήτων μετατίθεται παραπέρα, τὸν ἔχει ἡ λογοτεχνία κοινὸ μὲ τὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ 16ου αἰώνα. Καὶ αὐτὸ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ φιλοσοφία, πού φαίνεται μᾶλλον ὅτι προσπαθεῖ νὰ ἀναλύει τὴ θεολογικὴ κληρονομιά μὲ ὄλο καὶ πλατύτερη ἐννοιολογικὴ ἀφαίρεση.

Ἡ συμφωνία στὸ χαραχτήρα τῆς προόδου πού ἀναφέρεται στὸν ἑαυτὸ της, ἀνάμεσα στὴ λογοτεχνία καὶ στὴν ἐπιστήμη ὀδηγεῖ ἀρχικὰ ἐλάχιστα, ἢ μᾶλλον μόνο τυχαία, σὲ ἄμεσες ἐπαφές. Ὅταν π.χ. στὸν Shakespeare ἢ στὸν Cervantes γίνεται λόγος γιὰ χώρους, μέσα στοὺς ὁποίους κινεῖται ἡ σύγχρονή τους ἐπιστήμη, οἱ χῶροι αὐτοὶ ἐμφανίζονται μᾶλλον στὸ φῶς μιᾶς προεπιστημονικῆς ἀντίληψης. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς λογοτεχνίας, ἂν μποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, εἶναι σ' αὐτοὺς πολὺ διαφορετικὸς ἀπ' τὸν σκοπὸ τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ ἐπιστῆμες σὰ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν πρώτη καταγραφή γενικῶν φυσικῶν νόμων. Ἡ λογοτεχνία προσπαθεῖ νὰ καθορίσει τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ μηχανισμό τῆς ἰκανότητάς του γιὰ ἐκλογή σὲ ἓνα μᾶλλον χοντροειδὲς συνοπτικὸ δίκτυο συντεταγμένων, μιὰ στάση, πού μὲ τὴν ἐπιγραμματικὴ της γενναιοδωρία ἐξάλλου δέν ἔχει χάσει μέχρι σήμερα τὴν ἐπενέργειά της. Ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στὸν «Hamlet», τὸν «Macbeth», τὸν «Richard III», στὸν «Don Quichote» καὶ στὸ πνεῦμα, πού παρακινούσε τὴν περιέργεια τοῦ Montaigne, τοῦ Bacon, ἢ τοῦ Galilei εἶναι αὐ τ ο ν ὀ η τ η.

Ἡ λογοτεχνία καὶ οἱ ἐπιστῆμες γίνονται συγκρίσιμες κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνάγκη θεώρησης, ἂν μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖ, ποὺ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐμπειρικὰ ὄρια περιπαίζονται, ὅπως γιὰ πρώτη φορά στὰ «Ταξίδια τοῦ Gulliver» τοῦ Swift καὶ ἀργότερα στὸ φανταστικὸ κόσμον τοῦ ρομαντισμοῦ, ὡς τὴν οὐτοπικὴ ἀντιστροφή ἑνὸς θετικιστικοῦ—ἐπιστημονικοῦ κόσμου στὸ «Erewhon» τοῦ Samuel Butler καὶ στὴ λογοτεχνία τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας ποὺ ξεκινάει ἀπ’ αὐτὸ τὸ ἔργο, τὸ μέτρο τῆς ἐξωπραγματικῆς ἐμπειρίας βρίσκεται στὴν ἀκρίβεια τῆς ἐπινόησης καὶ τῆς περιγραφῆς. Τὰ λογοτεχνικὰ ταξίδια στὸ ὑπερφυσικὸ καὶ στὴν οὐτοπία τοῦ Edgar Allan Poe, ὡς τὸ «Last and first men» τοῦ Olaf Stapledon, θέλουν νὰ ἐμφανίζονται σὰν ἐρευνητικὰ ταξίδια.

Ἄμεσα, δηλ. σὲ ἓναν θεματικὸ ἀντικατοπτρισμό, μιὰ ἐπαφὴ ἀνάμεσα στὴ λογοτεχνία καὶ στὶς ἐπιστῆμες γίνεται γιὰ πρώτη φορά, ἀφοῦ ἐγκαταλείφθηκαν οἱ τελευταῖες παραφυάδες μιᾶς ἀκόμη ἐπίκαιρης θεολογικῆς θεματικῆς, δηλ. περίπου μετὰ ἀπὸ τὸ «Messias» τοῦ Klopstock. Γιὰ τὶς ἐπιστῆμες γίνεται λόγος στὸ «Tristram Shandy» τοῦ Sterne, στὸν «Faust» τοῦ Goethe, στοὺς διαλόγους τοῦ Diderot. Στὴν πρώτη εἰσβολὴ τοῦ ρομαντισμοῦ δὲν ἀπαιτεῖται μόνο ἡ καταστροφή τῶν ποιητικῶν εἰδῶν καὶ προγραμματίζεται ἓνα βασίλειο τῆς ποίησης, ποὺ νὰ περιλαμβάνει τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ μιὰ κοινότητα ποίησης καὶ ἐπιστήμης. Ὁ Novalis λέει: «Ἡ τέλεια μορφὴ τῶν ἐπιστημῶν πρέπει νὰ εἶναι ποιητικὴ. Κάθε πρόταση πρέπει νὰ ἔχει ἓναν αὐτόνομο χαραχτήρα, νὰ εἶναι μιὰ αὐτονόητη μονάδα, περιβλημὰ μιᾶς εὐθυμῆς ἔμπνευσης».

Ὁ Novalis ἀναφέρεται ἐδῶ στὸν κοινὸ σχεδιαστικὸ χαραχτήρα ποὺ ἔχουν ἡ λογοτεχνία καὶ οἱ ἐπιστῆμες στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ πρόοδος, ποὺ ὀρίζει καὶ τὶς δύο στὴν ἱστορικὴ τους συνέχιση, καὶ τὴ λογοτεχνία στὴν ἱστορικὴ τῆς μαρτυρία, παρουσιάζεται σὰν ἡ διατύπωση προγραμματικῶν προτάσεων. Προτάσεις, ποὺ καὶ στὴ λογοτεχνία θὰ μπορούσαν νὰ παραχθοῦν μὲ τέτοια ἀκρίβεια ὅπως

καί στις ἐπιστῆμες. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ ἡ ποίηση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ ἀνώτατη μορφή ἐπιστημονικῆς διατύπωσης. Αὐτὸ τὸ τόσο αἰσιόδοξα καὶ παράδοξα διακηρυγμένο ἰδανικὸ πραγματοποιήθηκε μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο ἀρχικὰ ἀπ' τὴν ἐκλαίκευση τοῦ θετικισμοῦ. Ὄταν ὁ Hermann Lotze, ποὺ προσπάθησε μάλιστα νὰ συνενώσει τὴ φιλοσοφία μὲ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, στὸ ἔργο του «Geschichte der Aesthetik in Deutschland» θέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ πειραματικὲς μεθόδους γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἔργων τέχνης, ὅταν ὁ Zola προπαγάνδιζε ἓνα πειραματικὸ μυθιστόρημα, ὅταν ὁ Arno Holz στὸ ἐκτενὲς δράμα «Ignorabimus» θέλει νὰ συλλάβῃ μιὰ ὀρισμένη περίοδο τῆς ζωῆς μὲ ἐπιστημονικὴ ἀντικειμενικότητα, καὶ ἀκόμη ἀφήνει τὰ πρόσωπά του νὰ συζητοῦν γιὰ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, ἡ ἀπίστηση γιὰ τὴν ἔνωση τῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν πάνω σὲ λογοτεχνικὸ ἔδαφος ἔχει ἐκπληρωθεῖ κατὰ ἓνα τρόπο, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀντιστρέψει τὴν ἀρχικὴ ὠθηση στὸ ἐπιφανειακό. Τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα, ποὺ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο εἰσβάλλει στὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπὸ διάφορα σημεῖα δὲν ἐξυπηρετεῖ στὴν πραγματικότητα οὔτε τὴ λογοτεχνία οὔτε τὶς ἐπιστῆμες. Δὲν διαθέτει ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ποὺ περιγράφηκε σὰν ἡ ἀρχικὴ ὠθηση μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση τῆς λογοτεχνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς προόδου, τὴν ἰκανότητα γιὰ γνώση.

Αὐτὴ πραγματοποιήθηκε μᾶλλον (καὶ μέχρι σήμερα δὲν ἔχει γίνῃ ἐντελῶς ἀντιληπτό), μὲ ἄλλον τρόπο ἀπὸ τὴ λογοτεχνία. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ἀντικείμενο μιᾶς ἐρμηνείας, ἡ ὁποία ἰσχύει μὲ περιορισμοὺς μέχρι σήμερα : σὰν ἓνα ξεχωριστὸ ἄτομο, ποὺ στὴν αὐτόνομη ἀτομικότητά του προσφέρει τὸ μέτρο γιὰ τὴ σύγκριση καὶ τὴν ἴση τοποθέτηση ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ τὸ αὐτόνομο ἄτομο, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπῆρχε παλαιότερα καμιὰ ὀνομασία, δὲν ἐπινόηθη μόνον ἀπὸ τὴ λογοτεχνία. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μὲ τοὺς παλμούς του καὶ τὰ κίνητρά του τράβηξε τὸ νεοεξυπνημένο ἐνδιαφέρον τῆς λογοτεχνίας. Στὴν αὐτονομία του (καὶ στὴ σύγκρισή του μὲ ὅλες τὶς ἄλλες αὐτονομίες),

αυτό τὸ ἄτομο ἀποτελεῖ ταυτόχρονα τὴ βάση, τὸ θεμέλιο λίθο μιᾶς νέας δημοκρατικῆς κοινωνίας. Κάθε κοινωνικὴ θεωρία καθὼς καὶ κάθε περιγραφή κοινότητας ἀνθρώπων, ποὺ θέλει νὰ ξεπεράσει τὶς δοσμένες ἀπ' τὰ πρὶν διαβαθμίσεις, πρέπει νὰ ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ ἄτομο, στὸν αὐτόνομο αὐτοκαθορισμό, στὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ὑποκειμένου. Ἐλεύθερος ἀπὸ τὶς διδασκαλίες τῆς θεολογίας, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τώρα ἐντελῶς αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς χαμένος στὸν ἑαυτό του.

Ἦδη στὸν Goethe καὶ στὸν ρομαντισμό, ἐμφανίζονται τὰ ἐπισφαλῆ στοιχεῖα, αὐτὰ τὰ χάσματα στὴν οὐσία αὐτοῦ τοῦ τελευταίου σημείου ἀναφορᾶς. Ἡ ποίηση στρέφεται σύντομα στὰ σκοτάδια, στὶς σκιές τῆς ὑποκειμενικῆς ἐσωτερικότητας. Οἱ μυθιστοριογράφοι ἀναζητοῦν βαθύτερα, πιὸ ἀπόκρυφα κίνητρα γιὰ τὶς πράξεις τῶν ἡρώων τους. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ λογοτεχνία μπαίνει σιγὰ—σιγὰ στὸ ἄγνωστο ἐσωτερικὸ τοῦ ἀτόμου, ἡ ἴδια, ποὶ σὰν ἐρμηνεία τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, βοήθησε νὰ ἐπινοηθεῖ. Αὐτὸ ποὺ ἀποκαλύπτει, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνακαλυφθεῖ ἀντικειμενικά, ἀλλὰ ἐμφανίζεται στὴ δ ι α τ Ὑ π ω σ η τῆς ἐρμηνείας ποὺ τοῦ δίνουν τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα. Ἐτσι ἡ ἀναζήτηση γιὰ κίνητρα πράξεων στὴν ἀφηγηματικὴ λογοτεχνία τοῦ μυθιστορήματος καὶ τοῦ διηγήματος προχωρεῖ μέχρι τὶς πιὸ ὀξυδερκεῖς ψυχολογικὲς αἰτιολογήσεις στὸ ἔργο π.χ. τοῦ Dostojewski ἢ τοῦ Conrad, στὰ τελευταῖα μυθιστορήματα τοῦ Henry James μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς Virginia Woolf, τοῦ Marcel Proust καὶ τοῦ James Joyce. Στὴν ποίηση ἡ δύναμη τοῦ συμβολικοῦ λόγου μετατοπίζεται σὲ ὅλο καὶ πιὸ σκοτεινές, πιὸ παράδοξες καὶ πιὸ ἀνεξιχνίαστες μεταφορές. Ἡ πρόοδος πρὸς ἓνα ἄγνωστο, ποὺ στὸ λογοτεχνικὸ, ποιητικὸ σχέδιο συμβάλλει στὴ γνώση τῆς ὑποκειμενικῆς ἐσωτερικότητας, δὲν ἐπιδέχεται πιὰ κανένα ἔλεγχο. Ὁ ρυθμὸς τῆς αὐξάνει. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἡ λογοτεχνικὴ περιγραφή περιλαμβάνει καὶ τοὺς ὅρους, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους μπορεῖ τὸ ὑποκείμενο νὰ ἐμφανίζεται σὰ μόριο τῆς κοινωνίας. Τίποτα δὲν ἐνδιαφέρει τοὺς μυθιστοριογράφους γιὰ τὴν ἐπινόηση τῆς ἐξέλιξης τῆς ὑπόθε-

σης του έργου περισσότερο, από την έναλλαγή ανάμεσα στην προσωπική, ιδιωτική ελευθερία και στην κοινωνική υπευθυνότητα. Από τον Dickens μέχρι τους Meredith και Hardy, από τον Immermann μέχρι τον Raabe και τον Fontane, από τον Balzac μέχρι τους Flaubert και Maupassant κλπ. έχουν δοκιμαστεί πολλές παραλλαγές. Σε ένα άλλο επίπεδο, στο μυθιστόρημα και στο ποίημα εισχωρεί ο έξωτικός κόσμος. Αυτό που δεν περιλαμβάνει ή αφηγηματική λογοτεχνία, το δείχνει σε οξύτερη διατύπωση το θέατρο. Από τον Heibel και τον Wagner μέχρι τον Ibsen και τον Strindberg δεν παρουσιάζεται στο προσκήνιο η έναλλαγή, αλλά η σύγκρουση ανάμεσα στην προσωπική ελευθερία και στην κοινωνική ευθύνη.

Η γνωσιολογική λειτουργία της λογοτεχνίας προσκρούει εδώ σε ένα ορισμένο όριο. Και ακριβώς τη στιγμή, που αυτή προσκρούει σ' αυτό το (προσωρινό) όριο, μια σειρά από νεοδημιουργημένες επιστήμες της παίρνουν από τα χέρια τα θέματα. Ο μαρξισμός, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η ψυχανάλυση, η έθνολογία, η ανθρωπολογία και άλλοι νέοι κλάδοι μιᾶς επιστήμης του ανθρώπου στηρίζονται πάνω σε μιὰ προεργασία που έκανε η λογοτεχνία του 19ου αιώνα. Καμιά απ' αυτές τις νέες επιστήμες δε θα ήταν δυνατή, όπως φαίνεται τώρα, χωρίς το χώρο τῶν παραστάσεων αυτής της προδρομικής λογοτεχνίας, γιατί κάθε μιὰ μπορούσε να βρίσκει πολυάριθμες βάσεις σ' αυτήν τη λογοτεχνία. Κατὰ έναν τρόπο που ο Novalis δεν θα μπορούσε να φανταστεί, η λογοτεχνία και οί επιστήμες συναντιούνται τώρα πραγματικά, αν και μόνο σε ένα σημείο διασταύρωσης.

Μεγά, στον 20ό αιώνα, διαφαίνεται, αν και συχνά μόνο έξωτερικά, μιὰ επίδραση τῶν νέων επιστημῶν πάνω στη λογοτεχνία. Υπάρχουν μυθιστορήματα, θεατρικά έργα, ποιήματα, επηρεασμένα από το μαρξισμό και την ψυχανάλυση. Ακόμη και η πολύ έξαπλωμένη λογοτεχνία ορισμένων γεωγραφικῶν περιοχῶν έχει στοιχεία που ανταποκρίνονται στην έθνολογική έρευνα. Το έργο π.χ. του Hamsun

ἢ τοῦ Faulkner θὰ ἄξιζε ἴσως μιὰ νέα ἐρμηνεία κάτω ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη. Ὁ ρωσικὸς καὶ ὁ ἰταλικὸς φουτουρισμὸς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ νοηθοῦν χωρὶς ἓνα μαρξιστικὸ ἢ ἀντιμαρξιστικὸ στοιχεῖο. Ὁ ὑπερρεαλισμὸς βασίστηκε στὶς ἀπόψεις τῆς ψυχανάλυσης καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ Βάθους. Τὰ ἔργα τοῦ Joyce ἢ τοῦ Proust ἔχουν συνάμα καὶ τὸ χαραχτήρα κοινωνιολογικῶν ἢ ψυχολογικῶν ἐγχειριδίων. Παρ' ὅλα αὐτά, τὸ ὅτι ἡ ἐπίδραση τῶν νέων ἐπιστημῶν εἶναι μᾶλλον συμπτωματικὴ. Αὐτὸ ποὺ ἐπιτελεῖ ἡ λογοτεχνία στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ 19ο στὸν 20ὸ αἰῶνα, βρίσκεται κάπου ἄλλοῦ. Ἡ προοδευτικὴ ἐμβάθυνση τῆς λογοτεχνίας στὴ σύνθεση τῆς ἀνθρώπινης φαινομενολογίας μπαίνει ἀπὸ μόνη της σὲ ἓνα κριτικὸ στάδιο.

Ἄν καὶ ἡ λογοτεχνία στὴν ἔννοια μιᾶς προοδευτικῆς γνώσης εἶναι συγκρίσιμη μὲ τὶς ἐπιστῆμες, ἂν αὐτὴ ἀπὸ μιὰν ἄποψη δημιουργεῖ στὸ 19ο αἰῶνα κάτι παρόμοιο σὰν ἓνα προγεφύρωμα γιὰ τὶς νέες ἐπιστῆμες, αὐτὸ τὸ κάνει πάντα, (καὶ ὡς ἓνα σημεῖο χωρὶς ἐκτροπές) μὲ τὸ δικό της τρόπο : ἐπινοώντας ὑποκατάστατα πάνω στὰ ὁποῖα δοκιμάζει τὶς γνωσιολογικὲς δυνατότητες, καὶ ρωτώντας πάνω σ' αὐτὰ προχωρεῖ σὲ ὅλο καὶ λιγώτερο γνωστοὺς τομεῖς. Αὐτὴ ἡ ἐπινόηση ἑνὸς ὑποκατάστατου θεωρήθηκε σὰν ἡ καθαυτὴ ὑπόθεση τῆς λογοτεχνίας καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν παλινορθωτικὰ σκεπτόμενη παράταξη. Αὐτὴ ἡ, καθὼς λέγεται, ἀναπαράσταση ὁλοκληρωμένων μορφῶν, ἡ ἐπινόηση ὑποθέσεων, ποὺ ἀποχτοῦν συμβολικὴ σημασία γιὰ τὸ περίζωμα τῶν μύθων τους, οἱ ἐπιχειρηματολογίες τῶν παραδειγματικῶν ὑποκατάστατων πάνω στὴ σκηνὴ, ἡ συγκέντρωση πάνω σ' ἓνα γλωσσικὰ κατασκευασμένο ἐσωτερικὸ χῶρο τῆς ὑποκειμενικότητος στὴν ποίηση : ὅλα αὐτὰ θεωροῦνται σὰν κάτι, ποὺ ἔχει τὰ κριτήριά του μόνο στὶς ἀρχὲς κατασκευῆς αὐτοῦ τοῦ ὑποκατάστατου.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ τέτοια ἰδέα δὲν μπορεῖ νὰ ἔρθει σὲ συμφωνία μὲ τὴ λογοτεχνία πρὶν ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα (ὅπως τὸ ἀπό-

δειξε ήδη χωρίς να τὸ θέλει ὁ Croce, ὅταν ἀνάλυσε τὴ «Θεῖα Κωμωδία» σὲ ποιητικὰ καὶ μὴ ποιητικὰ σημεῖα), καὶ παρ' ὅτι γιὰ τὶς παλαιότερες ἔξωευρωπαϊκὲς λογοτεχνίες δὲν ἔχει κἄν νόημα, μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ 19ο στὸν 20ὸ αἰῶνα δείχνεται ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδιόμορφη φανταστικὴ ὑποκατάσταση τῶν λογοτεχνικῶν μεθόδων δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπεριόριστα. Ἡ φανταστικὴ ἐπινόηση προσώπων, πράξεων, ἐπιχειρημάτων καὶ μεταφορῶν χρειάζονται ἓνα προσχέδιο, μέσα στὸ ὁποῖο σημειώνονται μετὰ οἱ διαφοροποιήσεις τῶν κινήτρων. Τὸ προσχέδιο χρειάζεται ὀρισμένες προσυμφωνίες. Ἡ ἐνότητα τοῦ παραστατικοῦ συνειδητοῦ χώρου πρέπει νὰ διατηρηθεῖ, οἱ ἐμπειρίες ποὺ μπαίνουν κάτω ἀπὸ τὶς ἐπινοήσεις ὑποκαταστάτων πρέπει νὰ μποροῦν νὰ ἀναφέρονται σὲ λίγους κοινούς παρανομαστές. Ἡ φαντασία μπορεῖ νὰ προβάλλεται μόνο μέσα στὴ γλώσσα τῆς λογοτεχνίας, ἂν δὲν εἶναι ἐκτεθειμένη στὸν κίνδυνο τῆς διακοπῆς, τῆς ἀσυνέχειας. Ἀκριβῶς ἡ προοδευτικὴ κίνηση ὅμως, στὴν ὁποία στὶς λογοτεχνικὲς ὑποκαταστάσεις παρεμβάλλονται οἱ ὅλο καὶ περισσότερο διαιρεμένες ἀκολουθίες τῶν κινήτρων, ἀρχίζει ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο σημεῖο καὶ μετὰ νὰ καταργεῖ τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς φαντασίας. Τὰ πρόσωπα καὶ οἱ πράξεις ποὺ φαντάζεται ὁ συγγραφέας καταστρέφονται κάτω ἀπὸ τὸν ἔξαναγκασμὸ τῶν ὅλο καὶ περισσότερο διαφοροποιήσεων. Ἡ ἐνότητα τῶν φανταστικῶν προσχεδίων, (ὄχι ἡ ψυχολογικὰ συλλαμβανόμενη καὶ ἡ πέρα γιὰ πέρα ζωντανὴ καθ'αυτὴ δραστηριότητα τῆς φαντασίας), αὐτοδιαλύεται. Στὴν πρόοδο τῆς γνωσιολογικῆς τῆς λειτουργείας ἡ λογοτεχνία διεισδύει στὰ στοιχεῖα τῆς φαντασίας. Προσκρούει στὰ ἴδια τὰ φαινόμενα καὶ στὸ φορέα τῆς φαντασίας, στὴ γλώσσα. Πρόσωπα καὶ πράξεις διαχωρίζονται σὲ δέσμες ἀπὸ κίνητρα, ποὺ δὲν συνδέονται πιά ἀπὸ τὴ φανταστικὴ εἰκόνα. Μόλις ἡ συγγραφικὴ φαντασία ἔχει πλησιάσει δοκιμαστικὰ τέτοια ἀδιάλυτα μυστικά, ἡ ἀλήθεια τοῦ φανταστικοῦ πέφτει σὰν ἓνα πέπλο ἀπ' αὐτό, ποὺ ἐκείνη προσπαθεῖ νὰ ἐπινοήσῃ.

Αυτό μπορεί να επιβεβαιωθεί μόνο σε ξεχωριστά σημεία. Στο «Phantasmus» του Arno Holz π. χ. μιὰ φαντασία που περιλαμβάνει τὰ πάντα, διαφαίνεται μέσα ἀπὸ κάθε μεταφορά. Αυτό που φαντάζεται, εἶναι ἀντιστραμένο σε ἕναν ὑπερμεγέθη κατάλογο ἀπὸ ὀνόματα (καὶ συνδυασμούς ὀνομάτων), που δὲν σημαίνουν κάτι, που νὰ τὰ ὑπερβαίνει συμβολικὰ καὶ νὰ ἀναφέρεται σε μιὰ νοηματική σχέση πέρα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἴδια, ἀλλὰ αὐτὰ καθαυτὰ στέκουν τώρα σὰν ἡ ἴδια ἡ γλώσσα. Αυτό που θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνομάσει μαγεία τοῦ συμβολικοῦ λόγου, ἀποσυντίθεται ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα μέσα του προοδευτική κίνηση στοὺς φορεῖς καὶ στὰ στοιχεῖα του. Λογοτεχνικὰ ἐνεργὸ δὲν γίνεται ἐκεῖνο που μπορεί νὰ κερδηθεῖ ἀπ' αὐτὰ μὲ περίτεχνους συνδυασμούς, ἀλλὰ ἐκεῖνο που μποροῦν νὰ ἀποδώσουν οἱ λέξεις ἀπὸ μόνες τους· αὐτὸ που ἔχει μαζευτεῖ μέσα τους σὰ σχεδὸν μεμονωμένη νοηματική ἐναποθήκευση, (καὶ τὸ ὁποῖο μπορεί πάλι νὰ ἀπελευθερωθεῖ). Χωρὶς ἀμφιβολία αὐτὸ παρατηρεῖται στὸν Holz μόνο σ' ἕνα ἀρχικὸ στάδιο, που παρουσιάζει μερικές ὑπερβολές. Ριζικότερα δείχνεται μιὰ τέτοια μέθοδος στὰ «Cantos» τοῦ Round. Παίζει ἕνα ρόλο στὴν «ἔρημη χώρα» τοῦ Eliot καὶ στὰ ἄλλα μεγάλα καὶ κυκλικά ποιήματα τοῦ 20οῦ αἰώνα. Στὸ μυθιστόρημα παρατηρεῖται, προσανατολισμένο ὄχι στὴ γλώσσα, ἀλλὰ στὰ αὐτόνομα φαινόμενα, στοὺς «Ἀδελφούς Καραμαζώφ» τοῦ Dostojewski καὶ μετὰ. Ἡ ψυχολογική περιγραφή μετατρέπεται σε ἕνα εἶδος ἀφήγησης τῆς ἴδιας τῆς συνείδησης, ἡ ὁποία ἀργότερα γίνεται ὁ λεγόμενος ἐσωτερικὸς μονόλογος. Ὅπως δείχνεται καθαρότερα τὴ Virginia Woolf καὶ στὸν James Joyce, αὐτὴ ἡ ἀναγωγή δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὴ μετατόπιση τῆς διήγησης ἀπὸ τὴ φανταστική ἐπινόηση ἑνὸς κομματιοῦ τοῦ κόσμου σε μιὰ ἀδιάσπαστη συνέχεια ἀπὸ ἀνακεφαλαιούμενες προτάσεις.

Σε ἕνα ἄλλο σημείο, στὸ «zeno cosini» τοῦ Italo Svevo καὶ στὸ «Petersburg» τοῦ Belyi, ἀλλὰ καὶ στὸ «Μαγικὸ Βουνὸ» τοῦ Thomas Mann καὶ στὸ «Mann ohne Eigenschaften» τοῦ Musil ἡ περιγραφή κινεῖται πέρα ἀπὸ τὴν κλειστή της σφαῖρα στὴ διερεύνηση τῶν φαι-

νομένων. Πιο καθαρά μπορεί να παρατηρηθεί αυτή η αναγωγή της διήγησης του μυθιστορήματος σε ένα είδος αφηγηματικής απογραφής φαινομενολογικών αντιλήψεων στο μυθιστορηματικό έργο του Marcel Proust. Αυτή η στροφή μπορεί να δείχτει και από μιαν άλλη άποψη. Ήδη τα τελευταία δράματα και μυθιστορήματα του Strindberg δείχνουν ένα βαθμό του άμεσου και άκάλυπτου μίγματος από φανταστικά και αυτοβιογραφικά στοιχεία, που πριν δεν ήταν δυνατός. Η αυθεντικότητα του περιεχομένου της προσωπικής ανάμνησης μπαίνει στη θέση του φανταστικού. Το αυτοβιογραφικό στοιχείο αντικαθιστά το φανταστικό, γιατί η λογοτεχνία φαίνεται πιο δυνατή μόνο με το υλικό που αντέχει στην αποδεικτικότητα της επανάληψης. Η ομάδα των αυτοβιογραφικών διηγηματογράφων φτάνει από τον Strindberg ως τους Leiris, Miller και Genet.

Επειδή τώρα διαλύεται η ένότητα του φανταστικού του λογοτεχνικού υποκατάστατου, επειδή η ένυπάρχουσα στη λογοτεχνία πρόοδος της γνώσης περνάει μέχρι τα στοιχεία της φαντασίας, και τα στοιχεία που δεν προστατεύονται πια από το μαγικό πέπλο της γίνονται άμεσα προσιτά στη λογοτεχνική επινόηση, η λογοτεχνία παίρνει γνωρίσματα, που τώρα με έναν έντελως νέο τρόπο την κάνουν συγκρίσιμη με τις επιστήμες.

Αυτό που μπορούσε να θεωρείται σαν αυτοσκοπός της φανταστικής λογοτεχνικής μεθόδου, διασπάζεται. Η λογοτεχνία αντικρύζει τα ίδια τα πράγματα. Το έργο της είναι συλλογή, άθροισμα και τακτοποίηση των υλικών όσο και αναζήτηση μιᾶς υπερκείμενης θεωρήσεως. Η μέθοδος γίνεται αντικείμενο της επινόησης. Αυτό δείχνεται και σε συγγραφείς που θεωρούνται ακόμη αντιπρόσωποι της παλινορθώσεως, π.χ. στον Rilke. Η αντίθεση της συντακτικής δομής με το γραμματικό τύπο στις Έλεγείες και στα Σόνετα του, έχει τόση βαρύτητα, όση και ο άσαφής φιλοσοφικός χρωματισμός του δήθεν φιλοσοφικού περιεχόμενου. Οι μεθοδικές επινοήσεις καθορίζουν τη γνωσιολογική δυνατότητα των λογοτεχνικών έργων, και όχι πια (ή

μᾶλλον σέ ὄλο καί μικρότερο βαθμό) τὰ φανταστικά ὑποκατάστατα. Αὐτὸ φαίνεται καθαρότερα στὶς ἀκραῖες περιπτώσεις παρά σέ μιὰ γενική ἐπισκόπηση. Δυνατότητες τῆς ὀμιλίας, φαινόμενα τῆς ἄρθρωσης, μέσα τοῦ γραπτοῦ, τυπογραφικοῦ τρόπου παράστασης τῆς γλώσσας γίνονται γιὰ πρώτη φορά ἀντικείμενο τῆς λογοτεχνίας. Τὰ φθογγικά καί ὀπτικά ποιήματα ἔχουν μιὰ παράδοση, ποὺ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα συνεχίζεται ἀδιάσπαστη μέχρι σήμερα. Μιὰ τουλάχιστο ρίζα τῆς σύγχρονης γλωσσολογίας, αὐτὴ τοῦ ρωσικοῦ φορμαλισμοῦ, ἔχει ἀναπτυχθεῖ σέ ἄμεση σχέση μὲ τὴ λογοτεχνία, μὲ τὴ φθογγικὴ ποίηση τοῦ Velimir Chlebnikow. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ φαινομενολογική, κοινωνιολογική, ψυχολογική πλευρά, μερικές μορφές τοῦ νέου μυθιστορηματος ἀγγίζουν ἄμεσα τὴ κοινωνιοψυχολογικὴ ἐκθεση, ὅπως συμβαίνει π.χ. μὲ τὴ Nathalie Sarraute καί τὸν Claude Mauriac, ἀλλὰ καί μὲ τὴ Mary Mc Carthy καί τὸν Saul Bellow. Τὰ μυθιστορήματα τοῦ Robbe-Grillet ἢ τὸ «La règle du Jeu» τοῦ Leiris, θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ὑλικὸ ψυχαναλυτικῆς ἐρευνας. Ἀντίθετα, σέ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς νέους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, βρίσκονται ἀπόψεις, ποὺ ἀρνοῦνται σέ ὀρισμένα λογοτεχνικά θέματα ὅτι προσφέρουν γνώση. Ἀπὸ τὸ «Ρωμαῖος καί Ἰουλιέτα» ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα σέ συναισθηματικούς καί κοινωνικοὺς δεσμούς, ποὺ ἦταν δυνατό νὰ περιγραφεῖ μὲ κάτι τόσο γνωστό, ὅπως εἶναι μιὰ ἐρωτικὴ ἱστορία, ἦταν ἓνα πεδίο ἐπίδειξης πρώτης τάξεως γιὰ τὴ λογοτεχνία. Μετὰ τὸ «Ρωμαῖος καί Ἰουλιέτα» ἡ ἐρωτικὴ ἱστορία ἀποτελοῦσε ἓνα ὑπόδειγμα, πάνω στὸ ὁποῖο μπορούσε νὰ περιγράφεται ἡ κατάσταση τοῦ ἀναγόμενου στὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀτόμου. Σήμερα ὁ βαθμὸς τῆς ἀλήθειας, ἃς ποῦμε τοῦ Kinssy-Report (ἀδιάφορο πόσο ἐκτιμᾶται), ξεπερνάει τὸ βαθμὸ κάθε ἐρωτικῆς ἱστορίας. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐκφραση τῆς συναισθηματικῆς σφαίρας χωλαίνει πίσω ἀπὸ τὴν κοινωνιοψυχολογικὴ ἐρευνα. Οἱ παρατηρήσεις τῆς Margaret Mead γιὰ τὶς συνήθειες ζωῆς ὀρισμένων φυλῶν στὸ χῶρο τῆς νότιας θάλασσας κάνουν νὰ φαίνεται περιττὴ μιὰ παραπέρα παραγωγή ἐξωτικῆς λογοτεχνίας, (ἀκό-

μη και για διασκεδαστικούς σκοπούς, όπως το πολυσέλιδο βιβλίο για τη Χαβάϊ του James A. Mitchener).

Προσεχτικά έκφρασμένο τα πεδία που κατέχονται από τη λογοτεχνία και τις επιστήμες δεν μπορούν πια να διαχωρίζονται αυστηρά, τέμνονται μεταξύ τους, θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε πως η επιστήμη και η λογοτεχνία (πάντως σε ό,τι αφορά τη διερεύνηση των συνθηκών ζωής του ανθρώπου, που είναι αποφασισμένος να αποδεσμευτεί από κάθε κηδεμονία μιας διδασκαλίας), εργάζονται χέρι με χέρι, και πως για μια ακόμη φορά, αν και μ' έναν τρόπο που δεν είχε προβλέψει ο Novalis, πραγματοποιείται σήμερα η απαίτησή του.

Έδω πρέπει να κάνουμε ακόμη και μια άλλη υπόμνηση. Ήδη από τον 19ο αιώνα με τον Zola και τον Fontane, τον Ibsen και τον Hauptmann είχε τεθεί η απαίτηση για ένα ξεκαθάρισμα με τη σύγχρονη πραγματικότητα, και μάλιστα λαβαίνοντας κυρίως υπόψη εκείνες τις αλλαγές στην πρακτική ζωή, που άρχισαν να προκαλούν την ωφέλιμη χρησιμοποίηση των φυσικών επιστημών στην τεχνική εποχή. Αυτή η θεαματική απαίτηση εκπληρώθηκε στην αρχή μονόπλευρα με την περιγραφή όλων των περίπλοκων καταστάσεων, στις οποίες βρίσκεται το άτομο από την αρχή της βιομηχανικής εποχής. Την πρώτη του φήμη τη χρωστῶσε ο Hauptmann στους «Υφαντές». Τη μοιραία του επιτυχία, ακόμη και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1920, τη χρωστοῦσε στο «Volk ohne Raum» («Λαός χωρίς ζωτικό χώρο») του Hans Grimm στην περιγραφή του τύπου του εθνικιστή Γερμανού, μια τελευταία ιδιαίτερη μορφή του αυτόνομου ατόμου, που ξεσηκώνεται αντιδραστικά ενάντια στις συνθήκες της βιομηχανικής κοινωνίας.

Σήμερα πρέπει να τεθεί η ερώτηση: μπορεί η λογοτεχνία θεματικά να συλλέξει τόσο από το μα την πραγματικότητα μιας ζωής, που όρίζεται και απειλείται από τις ανακαλύψεις των επιστημών

καί τῆς τεχνικῆς; Σ' αὐτό μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἀρχικὰ ἡ ἀπάντηση: Τὸ πρόβλημα αὐτό μπορεῖ νὰ λυθεῖ μᾶλλον ἀπὸ ἓνα λογοτεχνικὸ κλάδο ποὺ ἔχει ἀναπτυχθεῖ στὸ περιθώριο. Ἀπὸ τὴν ἔνταση τῆς προοδευτικῆς γνωσιολογικῆς λειτουργίας ἀπόμεινε ἓνα ὑπόλοιπο. Ἡ φανταστικὴ ἐπινόηση τῆς λογοτεχνίας περιορίστηκε σὲ μεσαίους καὶ κατώτερους τομεῖς, ὅπου οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὸ φανταστικὸ ὑποκατάστατο κατάντησαν στερεοτυπίες. Τὰ ὑποδείγματα ἔγιναν ἐνιαῖα, ὁ ἀντικειμενικὸς τους χαραχτήρας τὰ ἔκανε προσιτὰ σὲ μιὰ νέα λογοτεχνικὴ μεταβλητότητα. Σ' αὐτῇ, ὅπως στὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα, παίζουν συχνὰ ἓνα ἀποφασιστικὸ ρόλο καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐποχῆς, ταξί, τηλέφωνα, αὐτοκίνητα, ἀεροπλάνα, τηλεοράσεις κλπ. Τὰ βιβλία τῆς επιστημονικῆς φαντασίας χρησιμοποιοῦν κάθε δυνατότητα τῶν νέων επιστημονικῶν ἀνακαλύψεων. Τὰ ὄργανα τοῦ τεχνικοῦ κόσμου συλλαμβάνονται προφανῶς λογοτεχνικά, ἐκεῖ ὅπου ἐγκαταλείπεται ἡ γνώση στὴν ἐπίκαιρη ἔννοιά της. Αὐτὴ ἡ λογοτεχνία ποὺ σήμερα εἶναι πολὺ διαδεδομένη καὶ ποὺ σὰν ἀπλὴ διασκεδαστικὴ λογοτεχνία ὑποτιμᾶται, μετὰτρεψε τὸ φανταστικὸ ὑποκατάστατο τῆς λογοτεχνίας στὸν 19ο αἰῶνα σὲ κάτι σχεδὸν ἀλληγορικὸ. Στὴ θέση τῶν ξεχωριστῶν προσώπων μπαίνουν κοινωνιολογικὲς, ψυχολογικὲς καὶ ἄλλες προσωποποιήσεις. Αὐτὲς ἔρχονται μετὰξὺ τους σὲ ἐπαφὴ ὄχι σὲ φαινομενολογικὸ, ἀλλὰ σὲ ἀλληγορικὸ ἐπίπεδο κινήτρων. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ πραγματικότητα τῆς τεχνικῆς ἐποχῆς δὲν περιγράφεται ἀπ' αὐτὴ τὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ ἀσκεῖται. Ἡ λογοτεχνία δὲν παίρνει στὸν τομέα αὐτὸ τὸ ρόλο τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ γυμνάζει τὴ συνείδηση μὲ τὴ βοήθεια τῶν μεταβλητῶν προτύπων της.

Τὸ ἐρώτημα, μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ θὰ μπορούσε ἡ λογοτεχνία νὰ συλλάβει τὴν πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς στὴν τεχνικὴ ἐποχὴ, τίθεται ἐξάλλου καὶ μὲ ἄλλον τρόπο. Στὴν πρόοδο τῆς γνωσιολογικῆς τῆς γλώσσας ἡ δομὴ τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας ἔγινε γιὰ τὴ λογοτεχνία θεματικὴ. Ἡ ἰσχὺς τῶν γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν μέσων καὶ τῆς διαμόρφωσης καὶ τῆς παραλλαγῆς τῶν ἰδιαίτερων

ποιητικῶν μορφῶν ἔχασε τὸ αὐτονόητο καὶ πρέπει νὰ πιστοποιεῖται ἢ νὰ ἀπορίπτεται ἀπὸ τὸ στοχασμὸ πάνω στὴν ἐκφραστικὴ δυνατότητα ποὺ ἀρχίζει μὲ κάθε νέα δοκιμὴ. Ἡ ἱκανότητα τῶν λέξεων νὰ ὀνομάζουν κάτι ἀκριβῶς, τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ νὰ συνδέουν ὀνόματα σὲ ἐννόητες συναρτήσεις, νὰ συλλαμβάνουν διαδικασίες γλωσσικὰ σωστά, ὑπόκειται στὴν ἐσωτερικὴ κριτικὴ. Ἡ ἐμπειρικὴ εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης προσανατολιστικῆς ἱκανότητος ἔπεσε σὲ μιὰ σχέση ἀπροσδιοριστίας ὡς πρὸς τὴν παραδοσιακὴ συνήθεια τῆς ἐκφρασης. Τὸ πρόγραμμα τῆς λογοτεχνίας, τῆς ἐμπειρίας ἢ ὅποια προσανατολίστηκε σὲ μιὰ ἐν τ ε λ ὤ ς ν έ α ε ἱ κ ὀ ν α ἐπενέβη στὴ δομὴ τῆς γλώσσας, καὶ μάλιστα ὄχι πιά, ὅπως στὶς μορφές τοῦ ποιήματος ἢ στὴν ἐπινόηση νέων μεταφορικῶν περιοχῶν, τροποποιητικὰ, ἀλλὰ στὴ βάση καὶ στὸν πυρήνα. Αὐτὸ εἶχε διάφορες συνέπειες. Σὲ πρώτη γραμμὴ ἀφοροῦν τὴν ποίηση καὶ τὶς ὀριακὲς μορφές τοῦ πεζοῦ λόγου. Σὲ μιὰ ἐλεύθερη ἀνακατασκευὴ τῶν γλωσσικῶν ἀκολουθιῶν φτάνουμε ἤδη μὲ τὸν Apollinaire καὶ τὸν νεαρὸ Pound σὲ μιὰ ἀναγωγὴ στὸ αὐτόνομο λεξικολογικὸ, στὴ λεγόμενη συγκεκριμένη ποίηση· σὲ δόμηση μὲ μουσικὰ ἢ γραφικὰ κριτήρια· σὲ ἀνοιγμα καὶ ἀνάμιξη τῶν λεξικολογικῶν σημασιολογικῶν τόπων, μιὰ διαδικασία, ποὺ ὀνομάστηκε ἤδη ἀπὸ τὸν Eliot καὶ τὸν Pound, στὴ Γερμανία ἀπὸ τὸν Benn «λεκτικὸ ἐργαστήρι», καὶ ἢ ὅποια χαρακτηρίζεται σήμερα ἀόριστα καὶ γενικὰ σὰν πειραματικὴ. Ὁ συμβολικὸς τρόπος ἐκφρασης καταργεῖται. Στὴ θέση της μπαίνει μιὰ νέα λεκτικότητα, ἓνας νέος καὶ ριζοσπαστικὸς νομιναλισμὸς, ἂν μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, ἓνας νομιναλισμὸς, ἄσχετος ἀπ' αὐτὸν τοῦ χριστιανικοῦ μεσαίωνα, ποὺ παίρνει τὶς λέξεις γιὰ πράγματα, καὶ στὴ σύνθεση τῶν λεκτικῶν του σχημάτων σχεδιάζει μιὰ νέα πραγματικότητα, ὄχι σὰν ὑποκαταστατικὴ παράσταση, ἀλλὰ σὰ μιὰ δεύτερη πραγματικότητα.

Σ' αὐτὴ τὴ μὴ συμβολικὴ λεκτικότητα διατηρεῖται σὰ γλωσσικὸ ὑποκατάστατο αὐτὸ ποὺ ἐγγυᾶται τὸ ἀδιαπέραστο τοῦ ἀντικειμένου. Οἱ μέθοδοι γιὰ τὴν ἐπίτευξή του ἔχουν ἤδη δοκιμαστεῖ

ποικιλότητα, από την αποστασιοποίηση (*verfremdung*) μέχρι την παράθεση, από τη λεκτική σύζευξη μέχρι τον ακρωτηριασμό. Έδω πρέπει να προσέξουμε ένα πράγμα. Στη σχέση αυτή υποδείξαμε το σημειολογικό χαρακτήρα των λέξεων και των γραμμάτων. Στην προσπάθειά της να τα κάνει άδιαπέραστα ή γλώσσα πλησιάζει πραγματικά το σημείο. Παρ' όλα αυτά η γλώσσα δε χάνει ποτέ το χαρακτήρα της άπροσδιοριστίας, που αυτός την κάνει να είναι γλώσσα. Ακόμη και ο αναπαραγωγικός, μη συμβολικός τρόπος έκφρασης της λογοτεχνίας δεν εγκαταλείπει το χώρο της μνήμης, που χωρίς αυτόν η γλώσσα δεν είναι γλώσσα. "Όλες οι προσπάθειες για τη χρησιμοποίηση των λέξεων σαν απλά *quanta* σε παιχνίδια συνδυασμών αποδείχτηκαν μάταιες... Η αποχώρηση από το μηχανισμό των ιδιαίτερων ποιητικών μορφών και της συμβολικής ικανότητας δεν σημαίνει και αποχώρηση από το σημασιολογικό γλωσσικό επίπεδο. Αυτό μάλλον αλλάζει, διευρύνεται και γίνεται κατά ριζικό τρόπο έναίιο. Η υποκατάσταση της λογοτεχνίας βασίζεται έδω στις αλλαγές των γλωσσικών σχέσεων που έχει παρουσιάσει. Στην πιο άκραία του τάση αυτό σημαίνει πως η λογοτεχνία (σαν αυτό που πρώτα ονομαζόταν ποίηση), σχεδιάζει κυριολεκτικά και ριζικά μορφές μιας νέας δομής της πραγματικότητας με το σημασιολογικό υλικό που έχει μαζέψει μέσα της. Στην άκραία αυτή έννοια η λογοτεχνία είναι σήμερα κατά ένα τρόπο, που από παλιά δεν ήταν δυνατός, από τη βάση της ουτοπική.

Έδω παίζει κάποιο ρόλο και το λεξιλόγιο του τεχνικού κόσμου. Τα νέα ονόματα αντιστέκονται κάποτε στη συμβολική έρμηνεία. Στο στίχο : «*es schlug mein herz, gescwind zu pferde*» (Η καρδιά μου χτύπησε, γρήγορα στ' άλογο), δεν χωράει καμιά μάρκα αυτοκινήτου, γιατί γι' αυτή δεν υπάρχει ή συγκατάβαση, που έγγυοῦνται ακόμη τα ονόματα των κατοικίδιων ζώων, ή των παλιών πολεμικών όπλισμών: άσπίδα, ξίφος, θώρακας κλπ. Από το άλλο μέρος οι ονομασίες του τεχνικού κόσμου έχουν συχνά κάτι το πολύ προσωρινό. Έχουν δημιουργηθεί στα τυφλά. Δεν μπορούμε άπλως

νά τις αποδεχτοῦμε, ἀλλὰ πρέπει πρῶτα νά σκεφτοῦμε ποιό β α-
σ ι κ ὸ ρ ὀ λ ο παίζουν γλωσσικά τέτοιες ὀνομασίες. Στὸ τεχνικό-
ἐκπολιτιστικὸ λεξιλόγιο γίνεται κυρίως αἰσθητό, ὅτι αὐτό, σὲ σύγ-
κριση μὲ τὴν παραδοσιακὴ κτάνσταση τῶν γλωσσικῶν χώρων, ἔχει
ἕναν ἔξαιρετικὰ μικτὸ χαραχτήρα, τόσο ἀπὸ τυπικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ
σημασιολογικὴ ἄποψη. Ἡ τάση αὐτὴ γιὰ ἀνάμιξη ἀλλάζει τὸ
γλωσσικὸ χαραχτήρα, ἢ ἐκφρασμένο προσεχτικότερα, τὸν μεταθέτει
σὲ μιὰ σφαίρα, ὅπου ἡ γλωσσικὴ ἀντίδραση μπορεῖ νά γίνεται γρη-
γορότερα, ἀκριβέστερα καὶ πιὸ ἀνεξάρτητη ἀπὸ κανόνες.

Ὁ κόσμος ποὺ ζοῦμε σήμερα δὲν χαραχτηρίζεται ἀπλῶς μόνο ἀπὸ
τέτοια πράγματα καὶ ὀνόματα, ὅπως ἀεροπλάνο, τηλεόραση, ἀτο-
μικὴ βόμβα κλπ., χαραχτηρίζεται ἀπὸ μιὰ νέα ἐρμηνεία τῆς ἀνθρώ-
πινης οὐσίας, στὴν ὀποία αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ ὀνόματα ἀναφέ-
ρονται σ υ μ π τ ω μ α τ ι κ ᾶ. Αὐτὸ τὸ βλέπουμε σὲ μιὰ ἐπιστήμη,
ποὺ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὠθεῖ τὴν κατανοητότητα τοῦ κόσμου μακρο-
καὶ μικρο-κοσμικὰ μέχρι τὰ ἀκραῖα σύνορα τῆς ἀφαίρεσης, καὶ ἀπὸ
τὸ ἄλλο μέρος προσπαθεῖ νά φέρει τὰ φαινόμενα τῆς ἀνθρώπινης
ὑπαρξῆς σὲ ἐμπειρικὰ καθὼς καὶ ἐννοιολογικὰ ἐλεγχόμενες σχέσεις.
Ἐδῶ, θὰ μπορούσαμε νά ποῦμε, ἡ λογοτεχνία πηγαίνει παράλληλα.
Μὲ μέσα ποὺ προσπαθοῦν νά ἀκολουθήσουν μιὰ νέα κατάσταση,
αὐτὴ ὀνομάζει τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ δικὸ της
(ἱστορικὰ ἔξαρτημένο τρόπο), ὅπως πάντα... Δὲν μποροῦμε νά ποῦ-
με, καὶ σήμερα ἴσως λιγότερο ἀπὸ πρῖν, ὅτι ἡ λογοτεχνία, σὲ κα-
νένα ἀπὸ τὰ εἶδη της, δὲν εἶναι σὲ θέση νά ἀντιμετωπίσει τὴν πραγ-
ματικότητα τῆς τεχνικῆς ἐποχῆς. Δὲν τὸ κάνει ὅμως ἔτσι, ὅπως τὸ
ἐπιθυμοῦν μερικοὶ συντηρητικοὶ κριτικοί, δὲν δίνει στὴν πραγματικό-
τητα νόημα μὲ τὴ βοήθεια φανταστικῶν ὑποκατάστατων. Οἱ πύ-
ραυλοι τῶν Ἀμερικάνων καὶ τῶν Ρώσων δὲν κινοῦνται βέβαια μὲ
ἀτμομηχανές. Ἡ πρόοδος τῆς λογοτεχνίας σύμφωνα μὲ τοὺς δικούς
της νόμους δὲν μπορεῖ ἀπλῶς νά ἀγνοηθεῖ, ἀλλὰ μιὰ λογικὴ ἀξιο-
λόγηση τῆς λογοτεχνίας εἶναι ἀρχικὰ δυνατὴ μὲ τὴ διερεύνηση αὐ-
τῆς τῆς προόδου καὶ ταυτόχρονα μὲ μιὰ ἐκτίμηση τῆς στάσης ποὺ

παίρνει αυτή απέναντι στην πραγματικότητα και μ' αυτό απέναντι στις ἐπιστῆμες.

Ταυτόχρονα όμως, στην ἐλεύθερη, στην ἀνοιχτή για τὴν ἔμπνευση τῆς συνδυαστικῆς φαντασίας διαθεσιμότητα ἐκείνου, ποὺ μπορούμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε ὑλικὸ τοῦ κόσμου τῆς φαντασίας, καθὼς ἐπίσης καὶ στην ἀνάμιξη γλωσσικῶν μορφῶν καὶ σημασιολογικῶν χώρων (καὶ μάλιστα στὴ μεταβλητότητα τῶν ἀφηγηματικῶν προτύπων), ἡ λογοτεχνία ξεπερνάει τὰ πλαίσια ποὺ ὀροθετοῦνται ἀπὸ τὴς ἐπιστῆμες. Αὐτὸ ποὺ ξεχωρίζει ἀπὸ τὴς ἐπιστῆμες, εἶναι ἡ ἀνικανότητά της νὰ μείνει ἀποκλειστικὰ στὸ χῶρο τοῦ ἐμπειρικὰ καὶ ἐννοιολογικὰ ἐλεγχόμενου. Αὐτὴ εἶναι σχέδιο. Σχέδιο, μέσο ἐκείνης τῆς ἰδιότητος τῆς γλώσσας, ποὺ τὴν κάνει νὰ προσλαμβάνει ἀνθρώπινη ἐμπειρία, μέσο τῆς ἰκανότητος νὰ συλλέγει ὅ,τι εἶναι προσιτὸ στὸν ἄνθρωπο μέσο τῶν αἰσθήσεων, καὶ νὰ τὸ κρατᾷ σὲ ἓναν ὁμοιομενῆ σημασιολογικὸ χῶρο, ἀλλὰ καὶ σὲ μιὰ ἀπεριόριστα ἀνοιχτὴ ἀμφίρροπη στάση πρὸς αὐτὸ τὸ ἴδιο. Ἡ ὁμοιογένεια τοῦ γλωσσικοῦ σημασιολογικοῦ χώρου αὐξάνει. Τὸ σχέδιο τῆς λογοτεχνίας περιλαμβάνει μέσα του τὴ δυνατότητα τοῦ τέλους τοῦ κόσμου καθὼς καὶ τοῦ παράδεισου πάνω στὴ γῆ. Ὅλα εἶναι δυνατὰ, ὅλα μποροῦν ἀκόμη νὰ εἰπωθοῦν.

Στὸ σχέδιο αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται σὲ μιὰ νέα ἐρμηνεία· τὸ σχέδιο ἀναφέρεται στὴν ἐμπειρία μιᾶς θεμελιακὰ νέας δυνατότητας ἐρμηνείας τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας. Στὴς ἀρχὲς τῆς νεότερης γερμανικῆς κοινωνιολογικῆς ἔρευνας, στὸν Ferdinand Tönnies καὶ στὸν Max Weber, διατυπώθηκε τὸ ἀντίθετο ζεύγος ἐνοιῶν τῆς κοινοτικοποίησης (Vergemeinschaftung) καὶ τῆς κοινωνικοποίησης (Vergesellschaftung) τοῦ ἀτόμου.

Ὁ Georg Simmel ἐξέτασε στὴν «Κοινωνιολογία» του τὴς μορφὲς τῆς κοινωνικοποίησης. Αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα μας ἓνα εἶδος σύνθημα. Ἡ ἀναγωγὴ αὐτῆς τῆς διατύπωσης ἀπὸ τὸ κοινωνικο-

ποιημένο άτομο στις ιστορικές του συνθήκες μπορεί ίσως να μάς δείξει με λίγα λόγια πρὸς ποιά κατεύθυνση είναι δυνατό να ἐρμηνευτεί ἡ ἀνθρώπινη οὐσία.

Κατὰ τὸν Weber ἡ κατάσταση τῆς κοινότητας ὀρίζεται ἀρχικὰ ἀπὸ ἐνδοψυχικούς συνδέσμους τῶν ἀτόμων, ἐνῶ ἐκείνη τῆς κοινωνικοποίησης ἀπὸ συνδέσμους ὀρθολογικοῦ - ὠφελιμιστικοῦ χαρακτήρα, ὅσο πιὸ πολὺ ἡ ἀνθρώπινη συμβίωση χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὀρθολογικούς - ὠφελιμιστικούς συνδέσμους, (οἱ ὅποιοι μὲ ἀυξανόμενη δύναμη καὶ ἐξάπλωση ἀποχτοῦν ὅλο καὶ πιὸ καταπιεστικὸ καὶ ἀπάνθρωπο χαρακτήρα καὶ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἀποχτοῦν καὶ μιὰ καθολικὰ ἀφομοιωτική ὄντοτητα), τόσο πιὸ πολὺ μαραίνονται, ἔτσι θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε κάπως ἀπλοποιημένα, οἱ ἐνδοψυχικὲς σχέσεις. Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση κι αὐτὸ τὸ κακὸ μπορεί, ἔτσι νομίζω, νὰ μάς ὀδηγήσει σὲ μιὰ ἀντικειμενικότερη βάση συζήτησης ἂν ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὁ ὀρισμὸς γιὰ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου σὰν αὐτόνομου ἀτόμου, ποὺ στὴν μοναδικότητά του δίνει τὴ βάση γιὰ τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, εἶναι κι αὐτὸ μιὰ ἐρμηνεία. Ὁ χαρακτήρας τῆς μοναδικότητας καὶ ἀνεξαρτησίας δὲν μπορεί νὰ ἀντέξει στὴν ἐρμηνεία μπρὸς στὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τὶ μπορεί νὰ μπεῖ στὴ θέση του, δὲν ἔχει ἀποφασιστεῖ ἀκόμη. Σίγουρο εἶναι ὅτι ἡ συζήτηση γιὰ τὴν κοινωνικοποίηση τοῦ ἀτόμου παριστάνει μιὰ σύζευξη ποὺ εἶναι φανταστική. Ἡ κοινωνικοποίηση, ἂν μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, δὲν ἀναφέρεται πιά, στὴν νεότερη φάση ποὺ ἐννοοῦμε, στὸ ἐπινόημα τοῦ αὐτόνομου ὑποκειμένου τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ σὲ μιὰ ἐρμηνεία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη οὐσία, ἡ ὁποία, ὄχι ἀκόμη σαφῶς διατυπωμένη, ἀναφέρεται πάντως στὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ κοινωνικὴ ζωὴ. Τὸ άτομο τοῦ ὁποίου ὁ χῶρος ἔχει περιοριστεῖ σ' ἓναν ἀκράϊο σολιψισμό ἔχει ἀποσυντεθεῖ.

Ἡ κοινωνικοποίηση ὄχι τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι ἂν τὸ παρατηρήσουμε ἔτσι, μοιραία, ἀλλὰ περιέχει μιὰ νέα ἐρμηνεία. Μ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία ὅμως, ὅπου κι ἂν κοιτάξει κανεὶς, καταπιάνε-

ται ήδη ή λογοτεχνία. Ἡ ἀνθρωπιά τοῦ ἀνθρώπου δὲ μειώνεται ἐδῶ, οὔτε ἀντιστρέφεται, κι ἂν τὸ μετρήσει κανεὶς μὲ τὴν ἱκανότητά του νὰ ζεῖ κοινωνικά, ἔχει γίνεῖ πιὸ ἰσχυρή. Ὁ κόσμος τῆς τεχνικῆς προσφέρει βοηθήματα. Ὄταν ὁ κίνδυνος τῆς κατάχρησης καὶ τῆς καταστροφῆς αὐξάνει, αὐτὸ μπορεῖ νὰ φέρνει ὅλο καὶ καθαρότερα στὴ συνείδηση τὴν ὑπόμνηση πὼς ὁ ἀνθρώπος ζεῖ πάντα στὰ ὅρια τοῦ θανάτου, καὶ πὼς ὅσο μακρύτερα φτάνει ἡ συνείδησή του καὶ ὅσο πιὸ πολλὰ μπορεῖ νὰ συλλάβει, αὐτὰ τὰ ὅρια θὰ γίνονται ὅλο καὶ πιὸ στενὰ καὶ ὅλο καὶ πιὸ εὐκόλα στὴν ὑπερπήδησή τους. Ἐπίσης καὶ αὐτὸ ἀνήκει στὴ νέα ἐρμηνεία, καὶ αὐτὸ τὸ δείχνει ἡ λογοτεχνία.